

ΚΑΛΛΙΣΤΟΣ WARE
Μητροπολίτης Διοκλείας

Ο
ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ
ΔΡΟΜΟΣ

Μετάφραση:
Χρήστος Μακρόπουλος

Ἐπιμέλεια ἔκδοσης:
Βασίλης Ἀργυριάδης

Ἐν πλῶ

Τίτλος πρωτοτύπου: *The Orthodox Way*

© (Γιά τήν έλληνική γλώσσα) Έκδόσεις Έν πλῶ
Κολοκοτρώνη 49, Αθήνα 105 60
Τηλ.: 210 3226343 - Fax: 210 3221238
e-mail: info@enploeditions.gr
www.enploeditions.gr
www.facebook.com/enploeditions.gr

Α΄ έκδοση: Οκτώβριος 2018

ISBN: 978-960-619-027-8

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σημείωμα τοῦ μεταφραστῆ
~9~

Πρόλογος - Ὅδοδείκτες
~15~

1. Ὁ Θεός ὡς μυστήριο
~23~

2. Ὁ Θεός ὡς Τριάδα
~59~

3. Ὁ Θεός ὡς Δημιουργός
~91~

4. Ὁ Θεός ὡς ἄνθρωπος
~147~

5. Ὁ Θεός ὡς Πνεῦμα
~195~

6. Ὁ Θεός ὡς προσευχή
~229~

Ἐπίλογος - Ὁ Θεός ὡς αἰωνιότητα
~291~

Συγγραφεῖς
~305~

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ

Ἔχουν συμπληρωθεῖ σχεδόν σαράντα χρόνια ἀπό τήν πρώτη κυκλοφορία τοῦ βιβλίου *The Orthodox Way* τοῦ Μητροπολίτη Καλλίστου Ware καί μέχρι σήμερα τό ἔργο αὐτό παραμένει ἡ καλύτερη, ἴσως, εἰσαγωγή στήν Ὁρθόδοξη πίστη πού ὑπάρχει στόν ἀγγλόφωνο κόσμο. Πῶς, ἄραγε, ἐξηγεῖται κάτι τέτοιο; Θά μπορούσαμε νά ἀναφέρουμε ἐπιγραμματικά τρεῖς λόγους:

Πρόκειται, καταρχάς, γιά ἕνα βιβλίο μέ θαυμαστή νοηματική καθαρότητα καί ἐκφραστική ἀπλότητα. Ἀπό τήν παρουσίαση τῆς Ὁρθόδοξης διδασκαλίας ἀπουσιάζουν οἱ περίπλοκες ἢ δυσνόητες ἀναφορές, ἀκόμα καί ὅταν τίγονται ζητήματα ὄντως ἀπαιτητικά καί δυσπροσπέλαστα. Ἄλλωστε, ἡ ἀληθινή ἀπλότητα καμιᾶ σχέση δέν ἔχει μέ ὅποιαδήποτε ἀπλουστευτική ἢ ἐπιφανειακή ἀντιμετώπιση τῶν πραγμάτων· ἀπεναντίας, προκύπτει πάντοτε ὡς καρπός μιᾶς βαθιᾶς καί κατασταλαγμένης γνώσης. Ἄλλά στήν περίπτωση τοῦ Μητροπολίτη Καλλίστου, αὐτή ἡ γνώση δέν ἀφορᾷ μόνο σέ μιά εὐρεία ἀκαδημαϊκή κατάρτιση, οὔτε ἀπλῶς ἐκφράζει μιά στέρεη θεολογική ὑποδομή· οὔτε καί ἐξηγεῖται ἐπαρκῶς μέ μόνη τήν ἀναφορά στό ἀδιαμφισβήτητο ἐκφραστικό χάρισμα πού ἀπλόχερα ἔχει δοθεῖ στό συγγραφέα, καί στό ὅποιο ἐμβαπτίζεται, πρὸς τέρψη τοῦ

ἀναγνώστη, κάθε γραμμὴ καὶ κάθε κείμενο πού ἔχει βγει ἀπ' τὰ χέρια του.

Ἐδῶ (καὶ αὐτό εἶναι τό δεύτερο στοιχεῖο πού θά ἤθελα νά ἐπισημάνω) ἔχουμε κάτι βαθύτερο: ὄχι μιὰ γνώση ἀκαδημαϊκὴ καὶ ἐπιστημονικὴ, ἀλλὰ μιὰ γνώση βιωματικὴ. Τί σημαίνει αὐτό; Πολύ ἀπλά, πῶς ἡ γνώση προέρχεται καὶ ἐκπηγάζει ἀπὸ τὴν ἐμπειρία: αὐτὴν περιγράφει καὶ σέ αὐτὴν ἐπιστρέφει. Ὁ συγγραφέας, ἐκθέτοντας τὸν Ὀρθόδοξο Δρόμο καὶ Τρόπο (ἡ λέξη Way τοῦ ἀγγλικοῦ τίτλου ἐνέχει αὐτὴ τὴ χρήσιμη ἀμφισημία), μιλά ὄχι τόσο γιὰ τὰ ὅσα γνωρίζει, ὅσο γι' αὐτὰ πού ζεῖ. Σέ αὐτὴ τὴ διάσταση, ἄλλωστε, συνέβη ἡ γνωριμία τοῦ Μητροπολίτη μας μέ τὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία: ἓνα Σάββατο ἀπόγευμα, ἔτυχε νά διαβεῖ τὴν πόρτα τοῦ Ρωσικοῦ Καθεδρικοῦ Ναοῦ στό Λονδίνο. Εἰσερχόμενος στὸν μισοσκότεινο ναό, ὅπως ὁ ἴδιος τόσο ὁμορφα ἀφηγεῖται στό βιβλίο του *The Inner Kingdom*, ἔνωσε νά κατακλύζεται, ὄχι ἀπὸ σκέψεις ἀλλὰ ἀπὸ αἰσθήσεις: μιὰ ἀρχικὴ αἴσθηση ἀπουσίας (ἦταν ἐλάχιστοι οἱ πιστοὶ τὴν ὥρα ἐκείνη), τὴν ὁποία γρήγορα διαδέχθηκε μιὰ αἴσθηση παρουσίας (πέρα ἀπ' τό ὄρατό ἐκκλησιασμα, οἱ ἄγιοι, οἱ ἄγγελοι, ὁ ἴδιος ὁ Θεός). Οἱ αἰσθήσεις – αὐτὰ πού εἶδε, ἄκουσε, μύρισε καὶ ἔνωσε – ὑπῆρξαν ὁ «τόπος» συνάντησης τοῦ Ware μέ τὴν Ὀρθόδοξία. Καὶ αὐτὴ ἡ ἀμεσότητα τῶν αἰσθήσεων, στὴν

προέκτασή της ὡς προτεραιότητας τοῦ βιώματος ἔναντι μιᾶς ψυχρῆς γνώσης, λειτουργεῖ ὡς τό κρίσιμο θεμέλιο ἐπὶ τοῦ ὁποίου οἰκοδομεῖται κάθε πτυχή τῆς Ὁρθόδοξης διδασκαλίας, ὅπως παρουσιάζεται σέ τοῦτο τό βιβλίο. Σέ αὐτή τήν προοπτική θά πρέπει νά ἰδωθοῦν οἱ ἀναφορές τοῦ κειμένου σέ ἱστορίες καί ἐμπειρίες ἀνθρώπων, καθὼς καί οἱ οὐκ ὀλίγες παραπομπές στήν ποίηση καί τή λογοτεχνία, ἔργο τῶν ὁποίων πάντοτε εἶναι νά πλαταίνουν τούς ἐσωτερικούς ὀρίζοντες τῆς καρδιακῆς μας εὐαισθησίας.

Ἐνα τρίτο στοιχεῖο πού ἐξηγεῖ τή διαχρονική ἀξία τοῦ Ὁρθόδοξου Δρόμου εἶναι τό γεγονός ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας δέν παρουσιάζεται σάν κάτι στατικό καί παγιωμένο, μιά ἔκθεση δογμάτων καί ἐρμηνειῶν κλειστῶν καί ἀσάλευτων στό πέρασμα τοῦ χρόνου. Χωρίς νά παρεκκλίνει ἀπό τήν πιστότητα τῆς διδασκαλίας, πού τόσο γλαφυρά παρουσιάζει, ὁ λόγος τοῦ Ware ἔχει ἓνα (ὄχι ἀμέσως διακριτό) στοιχεῖο προσωπικῆς κατάθεσης. Αὐτό τό γεγονός φανερώνει πνεῦμα ἀνήσυχο καί τολμηρό, προσδίδει μιά δυναμική στή σκέψη του, τοῦ ἐπιτρέπει νά προβαίνει σέ διερωτήσεις, καί νά ἀναγνωρίζει τήν ἀνεπάρκεια τῶν ἀπαντήσεων, ἐνίοτε. Τό κείμενο τό διατρέχει μιά ἐργήγορη, σάν νά ἐκτυλίσσεται, πίσω ἀπ' τῆς λέξεις καί τά νοήματα, ἓνας διαρκῆς ἐσωτερικός διάλογος τοῦ συγγραφέα μέ τόν ἑαυτό του. Εἶναι

κυρίως αὐτό τό στοιχείο, κατά τή γνώμη μου, πού κατέστησε τό συγκεκριμένο ἀνάγνωσμα τόσο ἀγαπητό στόν δυτικό κόσμο: ὁ συγγραφέας δέν ἔρχεται τόσο νά πληροφορήσει ὅσο νά μοιραστεῖ – καί αὐτό τό μοίρασμα ἐπιτάσσει ὄχι μιά ἀπό καθέδρας παρουσίαση, ἀλλά τή βαθιά κατανόηση τῆς ἀνάγκης τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου νά ἀναζητᾶ, νά διερευνᾶ, νά ἀμφιβάλλει, νά βρίσκει, ἐν τέλει, τό δικό του μονοπάτι. Ὁ συγγραφέας, λοιπόν, καλεῖ τόν κάθε ἀναγνώστη νά βαδίσει τό δικό του «Ὀρθόδοξο Δρόμο», δέν ἔρχεται νά τόν χειραγωγῆσει σέ κάποιον «Ὀρθόδοξο Μονόδρομο», ὅμοιο καί ὑποχρεωτικό γιά ὅλους.

Ὁ «Ὀρθόδοξος Δρόμος» μεταφράστηκε στά ἑλληνικά ἀπό τή Μαρία Πάσχου (ἐκδ. Ἰδρύματος Γουλανδρῆ-Χόρν) τό 1984 καί ἡ ἑλληνική ἔκδοση ἀγκαλιάστηκε καί ἀγαπήθηκε. Τό κείμενο πού ἀκολουθεῖ εἶναι μιά ἐξ ὑπαρχῆς νέα μετάφραση, μέ βάση τή νεώτερη ἐμπλουτισμένη ἀγγλική ἔκδοση τοῦ βιβλίου. Πέρα ἀπό τό καθαυτό ἐπίπονο ἔργο τῆς μεταφραστικῆς ἀπόδοσης, ἐνσωματώνεται στό κείμενο πληθώρα παραπομπῶν, οἱ ὁποῖες ἀπουσίαζαν ἀπό τήν ἀρχική ἔκδοση. Στήν ἑλληνική μετάφραση, ἰδίως ὅσον ἀφορᾶ στούς Ἑλληνας Πατέρες, ἀναζητήθηκαν τά πρωτότυπα χωρία (κατά βάση στήν *Patrologia Graeca* τοῦ Migne), τά ὁποῖα ἐνσωματώθηκαν εἴτε αὐτούσια εἴτε σέ μετάφραση. Τήν ἐπισφάλεια τῆς ἀπόδο-

σης στήν Ἑλληνική τῶν στίχων τῆς ἀγγλόφωνης ποίησης (ἡ συνδρομή τοῦ Βασίλη Ἀργυριάδη σέ αὐτό ὑπῆρξε πολύτιμη) μετριάζει τό γεγονός πώς παρατίθενται τά ποιητικά ἀποσπάσματα καί στήν πρωτότυπη ἐκδοχή τους.

Θά ἤθελα, τέλος, νά ἐκφράσω, μέ τήν εὐκαιρία αὐτή, τή βαθιά μου εὐγνωμοσύνη πρὸς τόν Μητροπολίτη Κάλλιστο. Ἀνήκω στούς χιλιάδες ἀνθρώπους πού βρῆκαν στό ἔργο του ἀπαντήσεις καί κατευθύνσεις ζωῆς, ἀλλά, κυρίως, στούς ὀλίγους καί τυχερούς πού εἶχαν τήν εὐλογία νά τόν γνωρίσουν καί, στό πρόσωπό του, νά ἀνταμώσουν ἕναν ἄνθρωπο ἀληθοῦς καί βαθιᾶς πνευματικότητας.

Χρῆστος Μακρόπουλος

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΟΔΟΔΕΙΚΤΕΣ

Ἐγώ εἶμαι ἡ ὁδός, ἡ ἀλήθεια καί ἡ ζωή (Ἰω. 14:6).

Ἡ Ἐκκλησία δέν μᾶς παρέχει ἓνα σύστημα ἀλλά ἓνα κλειδί· ὄχι ἓνα χάρτη τῆς Πολιτείας τοῦ Θεοῦ ἀλλά τό μέσο γιά τήν εἴσοδο σέ αὐτή. Ἴσως κάποιος χάσει τόν δρόμο του ἐπειδή δέν διαθέτει χάρτη. Ἀλλά ὅλα ὅσα θά δεῖ, θά τά δεῖ ἀπευθείας, ὡς κάτι πραγματικό, χωρίς τή διαμεσολάβηση κανενός – ἐνῶ αὐτός πού ἔχει μελετήσει μόνο τόν χάρτη κινδυνεύει νά μείνει ἀπ' ἔξω δίχως νά βρεῖ κατ' οὐσίαν τίποτα.

π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ

Ἕνας ἀπό τούς γνωστότερους ἐρημίτες Πατέρες τῆς Αἰγύπτου τοῦ 4ου αἰώνα, ὁ ἅγιος Σεραπίων ὁ Σιδώνιος, ταξίδεψε κάποτε στή Ρώμη, προσκυνητής. Ἐκεῖ τοῦ μίλησαν γιά μιᾶ ὀνομαστή ἔγκλειστη γυναίκα ἡ ὁποία ζοῦσε διαρκῶς κλεισμένη σέ ἓνα μικρό δωμάτιο, χωρίς ποτέ νά βγαίνει ἔξω. Ὦντας δύσπιστος ὁ ἅγιος γιά τόν τρόπο τῆς ζωῆς της – μιᾶς καί ὁ ἴδιος εἶχε ὑπάρξει μεγάλος ταξιδευτής– τή φώναξε καί τή ρώτησε: «Γιά ποιό λόγο κάθεσαι ἐδῶ;». Καί ἐκείνη ἀπάντησε: «Δέν κάθομαι, ὁδοιπορῶ».

Δέν κάθομαι, ὁδοιπορῶ. Κάθε χριστιανός μπορεῖ νά πεῖ γιά τόν ἑαυτό του τό ἴδιο. Τό νά εἶσαι χριστιανός σημαίνει νά ταξιδεύεις. Ἡ κατάστασή

μας, λένε οἱ Ἕλληνες Πατέρες, εἶναι παρόμοια μέ αὐτή τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ στήν ἔρημο τοῦ Σινᾶ: ζοῦμε σέ σκηνές, ὄχι σέ σπίτια, διότι πνευματικῶς εἴμαστε πάντοτε σέ κίνηση. Ὀδοιποροῦμε στά μονοπάτια τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τῆς καρδιάς, σέ μιᾶ διαδρομῇ πού δέν μετριέται σέ ὥρες τοῦ ρολογιοῦ ἢ ἡμέρες τοῦ ἡμερολογίου, διότι εἶναι ἓνα ταξίδι εἰσόδου στήν αἰωνιότητα, πέρα ἀπ' τόν χρόνο.

Μιά ἀπό τίς ἀρχαιότερες ὀνομασίες γιά τόν Χριστιανισμό ἦταν ἀπλά «ἡ Ὁδός». «Ἐκεῖνο τόν καιρό», ἀναφέρεται στίς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, «ἔγιναν πολλές ταραχές ἐξαιτίας τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας» (περί τῆς Ὁδοῦ) (19:23). ὁ Φήλικας, ὁ Ρωμαῖος κυβερνήτης τῆς Καισάρειας, «ἤξερε ἀρκετά γιά τή χριστιανική διδασκαλία» (τά περί τῆς Ὁδοῦ) (24:22). Ἡ ὀνομασία αὐτή τονίζει τόν πρακτικό χαρακτήρα τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ὁ Χριστιανισμός εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό μιᾶ θεωρία γύρω ἀπό τό σύμπαν, κάτι παραπάνω ἀπό διδαχές γραμμένες στό χαρτί: εἶναι ἓνα μονοπάτι στό ὁποῖο ὀδοιποροῦμε – ἡ ὁδός τῆς ζωῆς, μέ τή βαθύτερη καί πληρέστερη σημασία τοῦ ὄρου.

Ἐπάρχει ἓνας μόνο τρόπος νά ἀνακαλύψουμε τήν ἀληθινή φύση τοῦ Χριστιανισμοῦ: πρέπει νά πάrouμε τή συνειδητή ἀπόφαση νά βαδίσουμε αὐτό τό μονοπάτι, νά δεσμευτοῦμε σέ αὐτή τήν ὁδό τῆς ζωῆς κι ὕστερα θά ἀρχίσουμε νά βλέπου-

με από μόνοι μας. Όσο μένουμε εκτός, δέν μπορούμε νά ἔχουμε ὀρθή κατανόηση. Φυσικά, χρειαζόμαστε ὀδηγίες προτοῦ ξεκινήσουμε· πρέπει νά γνωρίζουμε ποιοί εἶναι οἱ ὁδοδείκτες πού πρέπει νά προσέξουμε· καί χρειαζόμαστε συνοδοιπόρους. Πράγματι, χωρίς καθοδήγηση ἀπό ἄλλους, εἶναι σχεδόν ἀδύνατον νά ξεκινήσουμε τό ταξίδι μας. Ἀλλά οἱ ὀδηγίες σέ καμιά περίπτωση δέν ἀρκοῦν ὥστε νά καταλάβουμε τό πῶς εἶναι στήν πραγματικότητα ὁ δρόμος· δέν μποροῦν νά λειτουργήσουν ὡς ὑποκατάστατα τῆς ἄμεσης, προσωπικῆς ἐμπειρίας. Ὁ καθένας καλεῖται νά ἐπιβεβαιώσει μέσα του αὐτό πού διδάχθηκε, νά ξαναζήσει τήν Παράδοση πού παρέλαβε. «Τό “Πιστεύω”», γράφει ὁ Μητροπολίτης Μόσχας Φιλάρετος, «δέν σᾶς ἀνήκει ἐάν δέν τό ἔχετε βιώσει». Οὐδείς μπορεῖ νά κάνει ἕνα τόσο σημαντικό ταξίδι καθισμένος στήν πολυθρόνα του. Δέν ὑπάρχουν χριστιανοί ἀπό δεύτερο χέρι. Ὁ Θεός ἔχει παιδιά, ὄχι ἐγγόνια.

Ὡς μέλος τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, θά ἤθελα νά ὑπογραμμίσω ἰδιαίτερα αὐτή τήν ἀναγκαιότητα τῆς προσωπικῆς ἐμπειρίας. Γιά πολλούς ἀνθρώπους τῆς Δύσης τοῦ 20οῦ αἰώνα, ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία εἶναι ἄξια προσοχῆς κυρίως λόγω μιᾶς ἀτμόσφαιρας ἀρχαιοπρέπειας καί συντηρητισμοῦ πού τήν περιβάλλει. Τό μήνυμα τῶν ὀρθόδοξων, ὅπως τό ἐκλαμβάνουν οἱ δυτικοί ἀδελφοί

τους, μοιάζει πῶς εἶναι τό ἐξῆς: «εἴμαστε τό παρελθόν σας». Γιά τούς ἴδιους τούς ὀρθοδόξους ὡστόσο, ἡ πιστότητα στήν Παράδοση σημαίνει ὅχι πρωτίστως τήν ἀποδοχή διατυπώσεων ἢ συνηθειῶν περασμένων γενεῶν, ἀλλά τήν ἀενάως καινή, προσωπική καί ἄμεση ἐμπειρία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στό παρόν, στό ἐδῶ καί στό τώρα.

Περιγράφοντας τήν ἐπίσκεψή του σέ μιᾶ ἐκκλησία στήν ἑλληνική ἐπαρχία, ὁ John Betjeman στέκεται μέν στό στοιχεῖο τῆς ἀρχαιότητας, ἀλλά τονίζει ἐπίσης κάτι περισσότερο ἀπό αὐτό:

...οἱ θόλοι τοῦ ναοῦ τό ἔξω φῶς ξορκίζουν.
Ἕνα κερί μιᾶ προσευχή – τήν ἴδια πράξη ὀρίζουν.
Στή φλόγα τῶν κεριῶν, βλέμματα ἀγίων
ἀτενίζουν, γαλήνια λές,
τοῦ δικοῦ τους μαρτυρίου σκηνές,
θαμπές στόν χρόνο καί στό ἡμίφως.

Στήν ἴδια φλόγα ἀντιφεγγίζει τό φῶς
παμπάλαιων εἰκόνων, πολυφίλητων,
ντυμένων στά χρώματα τῆς θάλασσας
– τό πράσινο καί τό γαλάζιο,
πίσω ἀπό φόντο χρυσό συνάμα κι ἐρυθρό.

Νά πῶς τό γέρικο αὐτό δέντρο
ἀπλώνει ρίζες ζεῖδωρες
σέ χώματα πανάρχαια –
κλαδεμένο μέ διωγμούς, στό αἶμα ποτισμένο,
Τί νά τήν κάνει τήν ἀσφάλεια
μιᾶς κοσμικῆς κατάστασης;

Ζεῖ κι ἀναπνέει τόν ἄνεμο ἀέναης ἀνάστασης...

Ὁ Betjeman, ἐδῶ, ἀναφέρεται σέ πράγματα πού μιλοῦν στήν καρδιά ἑνός Ὁρθόδοξου: τήν ἀξία τῶν συμβολικῶν κινήσεων ὅπως τό ἄναμμα ἑνός κεριοῦ· τή σημασία τῶν εἰκόνων στή βίωση τῆς αἴσθησης πῶς ἡ τοπική ἐκκλησία εἶναι «ἐπί γῆς παράδεισος»· τήν ἐξέχουσα, γιά τήν Ὁρθόδοξη ἐμπειρία, σημασία τοῦ μαρτυρίου – κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας μετά τό 1453, ἤ στά χρόνια τοῦ Κομμουνισμοῦ μετά τό 1917. Ἡ Ὁρθόδοξία στόν σύγχρονο κόσμο εἶναι πράγματι ἕνα «γέρικο δέντρο». Ἀλλά πέρα ἀπ' τήν ἡλικία, ὑπάρχει ἐπίσης ἡ ζωτικότητα, ἡ «ἀέναη ἀνάσταση»· καί αὐτό εἶναι πού μετρά, ὄχι ἀπλῶς κάποια ἀρχαιοπρέπεια. Ὁ Χριστός δέν εἶπε, «εἶμαι ἡ συνήθεια»· «εἶμαι ἡ Ζωή», εἶπε.

Σκοπός αὐτοῦ τοῦ βιβλίου εἶναι νά ἀποκαλύψει τά βαθύτερα κοιτάσματα ἀπό ὅπου πηγάζει αὐτή ἡ «ἀέναη ἀνάσταση»· νά ὑποδείξει ὀρισμένους ἀποφασιστικῆς σημασίας ὁδοδείκτες, κάποια ὀρόσημα τοῦ πνευματικοῦ Δρόμου. Δέν ἀποπειρῶμαι ἐδῶ νά περιγράψω ἱστορικά γεγονότα, ἤ τή σημερινή κατάσταση τοῦ Ὁρθόδοξου κόσμου. Πληροφορίες γι' αὐτά μποροῦν νά βρεθοῦν στό προηγούμενο βιβλίο μου, *Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία* (Ἐκδόσεις Ἀκρίτας), πού πρωτοκυκλοφόρησε τό 1963 καί, σέ ἀναθεωρημένη ἐκδοση, τό 1993· ὅσο μποροῦσα,

ἀπέφυγα νά ἐπαναλάβω τά ὅσα ἐκεῖ ἀναφέρω.

Στόχος μου σέ αὐτό τό βιβλίο εἶναι νά προσφέρω μιά σύντομη ἐπισκόπηση τῶν βασικῶν στοιχείων τῆς διδασκαλίας τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, προσεγγίζοντας τήν πίστη ὡς ἕναν τρόπο ζωῆς, ὡς ἕναν τρόπο προσευχῆς. Ὁ Τολστόι, σέ ἕνα ἀπό τά μικρά του διηγήματα, ἔδωσε τόν τίτλο, «Ἀπό τί ζοῦν οἱ ἄνθρωποι»· καί αὐτό τό βιβλίο θά μπορούσε, ἐπίσης, νά ἔχει τόν τίτλο «Ἀπό τί ζοῦν οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοί». Σέ ἄλλες ἐποχές, πού διακρίνονταν ἀπό ἕνα φορμαλισμό, τό βιβλίο θά μπορούσε νά ἔχει τή μορφή μιᾶς «κατήχησης γιά ἐνηλίκους», μέ ἐρωτήσεις καί ἀπαντήσεις. Δέν ἐπιδιώκεται, ὡστόσο, ἡ ἔκθεση ἐξαντλητικῶν ἀπαντήσεων. Ἐλάχιστα λέγονται ἐδῶ γιά τήν Ἐκκλησία καί τόν «συνοδικό» της χαρακτήρα, γιά τήν κοινωνία τῶν ἁγίων, τά μυστήρια, τή σημασία τῆς λειτουργικῆς λατρείας· ἴσως αὐτά νά ἀποτελέσουν τό θέμα ἑνός ἄλλου βιβλίου. Ἐνῶ ἀναφέρομαι ἐνίοτε σέ ἄλλες χριστιανικές ὁμολογίες, δέν ἀποπειρῶμαι ὅποιαδήποτε συστηματική σύγκριση. Ἐπιδιώξή μου εἶναι νά περιγράψω μέ θετικούς ὅρους τήν πίστη τήν ὁποία ὡς ὀρθόδοξος βιώνω, καί ὄχι νά ἐπισημάνω «πεδία» συμφωνίας ἢ διαφωνίας μέ τή Ρωμαιοκαθολική ἢ τήν Προτεσταντική Ἐκκλησία.

Ἔχοντας τήν ἔγνοια νά ἀκουστεῖ, πέρα ἀπ' τή δική μου φωνή, αὐτή ἄλλων καί περισσότερο ἀξιό-

πιστων μαρτυριῶν, συμπεριέλαβα πολλά ἀποσπάσματα ἀπό ἔργα τρίτων, ἰδίως στήν ἀρχή καί τό τέλος κάθε κεφαλαίου. Συνοπτικές σημειώσεις γιά τούς συγγραφεῖς καί τίς ἀναφερόμενες πηγές παρατίθενται στίς ὑποσημειώσεις καθῶς καί στό τέλος τοῦ βιβλίου. Τά περισσότερα χωρία προέρχονται εἴτε ἀπό Ὁρθόδοξα λειτουργικά βιβλία πού χρησιμοποιοῦνται καθημερινά στή λατρεία μας, εἴτε ἀπό ἐκείνους πού ὀνομάζουμε Πατέρες – συγγραφεῖς κυρίως τῶν ὀκτώ πρώτων αἰῶνων τῆς χριστιανικῆς ἱστορίας, ἀλλά σέ κάποιες περιπτώσεις, καί πιό σύγχρονους· διότι κάποιος συγγραφέας τῆς δικῆς μας ἐποχῆς μπορεῖ ἐπίσης νά εἶναι «Πατέρας». Αὐτά τά ἀποσπάσματα εἶναι οἱ «λόγοι» πού ἀποδείχτηκαν οἱ πλέον βοηθητικοί γιά μένα, ὡς ὁδοδείκτες τῶν δικῶν μου ἐξερευνήσεων, στό διάβα τῆς Ὁδοῦ. Ὑπάρχουν βέβαια καί πολλοί ἄλλοι συγγραφεῖς, πού δέν ἀναφέρονται ὀνομαστικά, ἀπό τούς ὁποίους ἔχω ἐπίσης ἀντλήσει στοιχεῖα.

*Κύριε καί Θεέ μας, ἐσύ πού πορεύτηκες πρός
τούς Ἐμμαούς μέ τόν Λουκᾶ καί τόν Κλεόπα,
συνόδεψε καί τούς δούλους σου πού ξεκινοῦν
τό ταξίδι τους, καί φύλαξέ τους ἀπό κάθε κακό.*

(Προσευχή πρὶν ἀπό ταξίδι)

Ἑορτή τοῦ Ἁγίου Ἀποστόλου
καί Εὐαγγελιστῆ Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου,
26 Σεπτεμβρίου 1978

1. Ὁ Θεός ὡς μυστήριο

Μᾶς ἀγνοοῦν καί ὁμως γινόμεσθε γνωστοί (Β΄ Κορ. 6:9)

Δέν μπορούμε νά συλλάβουμε τόν Θεό μέ τό μυαλό. Ἐάν μπορούσαμε, δέν θά ἦταν Θεός¹.

Εὐάγριος ὁ Ποντικός

Μιά μέρα, κάποιοι ἀδελφοί ἐπισκέφθηκαν τόν Ἀββᾶ Ἀντώνιο, μεταξύ αὐτῶν ὁ Ἀββᾶς Ἰωσήφ. Θέλοντας νά τούς δοκιμάσει, ὁ γέροντας μνημόνευσε ἕνα χωρίο ἀπό τή Γραφή, καί ἀρχίζοντας ἀπό τόν νεότερο, τούς ρώτησε γιά τή σημασία του. Ὁ καθένας προσπαθοῦσε κατά δύναμιν νά τό ἐρμηνεύσει, ἀλλά ἡ ἀπόκριση τοῦ γέροντα ἦταν, «Δέν βρήκες ἀκόμα τήν ἀπάντηση». Τελευταῖο ρώτησε τόν Ἀββᾶ Ἰωσήφ: «Καί σύ τί νομίζεις πῶς ἔννοεῖ τό χωρίο;». Αὐτός ἀπάντησε: «Δέν ξέρω». Τότε ὁ Ἀββᾶς Ἀντώνιος τούς εἶπε: «Ἀλήθεια, ὁ Ἀββᾶς Ἰωσήφ βρήκε τόν δρόμο, γιατί εἶπε “δέν ξέρω”»².

Ἀποφθέγματα τῶν Ἁγίων Γερόντων

¹ Εὐαγρίου, Migne, *Patrologia Graeca* [= PG] 40: 1275C.

² Ἀποφθέγματα τῶν Ἁγίων Γερόντων, περὶ τοῦ Ἀββᾶ Ἀντωνίου 17, PG 65: 80D [Ὁ συγγραφέας παραπέμπει ἐφεξῆς στήν κλασική ἀγγλική μετάφραση τῆς Benedicta Ward: *The Sayings of the Desert Fathers, Alphabetical Collection* (Mowbray, London & Oxford, 1975), ΣτΜ].